

Fengselsstraff på livstid

Av Hilde Markhus

STORTINGETS UTREDNINGSSEKSJON

PERSPEKTIV 02/17

Forord

Heving av strafferammene i straffeloven drøftes med jevne mellomrom både i Norge og i andre land. I Norge har regjeringen nylig fremmet Prop. 137 L (2016–2017) Endringer i straffeloven m.m.¹

I dette notatet gir jeg en oversikt over ulike former for livstidsstraff i utvalgte europeiske land.

Livstidsstraff er den strengeste straffen i de aller fleste land i Europa. Det er en straff som det er relativt lite forsket på.

Boken *Life Imprisonment and Human Rights*,² som ble publisert i juni 2016, er hovedkilden for dette notatet, men det er også supplert med andre kilder. Boken beskriver livstidsstraff, ulike former for forvaring og forholdet til menneskerettighetene i utvalgte land i verden:

«In the first study of its kind, the researchers will examine the imposition and implementation of life imprisonment around the world in order to be able to understand which crimes attract life sentences, how such sentences are implemented, and the conditions under which prisoners serve them.

The study will also critically assess the practice of life imprisonment in the light of human rights principles and standards developed by international human rights bodies and national courts. It also aims to provide clear and principled guidance to policy makers and practitioners on when and how life imprisonment, if it is used as a punishment at all, should be imposed and implemented.»

De fleste kapitlene i boken tar for seg ett land, og er skrevet av ulike forfattere. Kapitlene har ulikt innhold og ulik struktur, noe som gjør det utfordrende å sammenligne mellom land. Reaksjonsformene livstid, tidsbestemt straff og forvaring i de nordiske landene er omtalt samlet i ett kapittel i boken. I dette notatet omtaler jeg reaksjonsformene i de nordiske landene i pkt. 5.

Takk til Brita Engebakken, referentseksjonen, for å ha sagt ja til å lese korrektur på notatet i en travel tid.

En spesiell takk til førsteamanuensis, Ph.d. Morten Holmboe (Politihøgskolen) for gode innspill og kommentarer.

Stortinget, 30. mai 2017

Hilde Markhus,
Stortingets utredningsseksjon

¹ <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Saker/Sak/?p=68929>

² Dirk van Zyl Smit og Catherine Appleton (red) (2016) *Life Imprisonment and Human Rights*. Oñati International Series in Law and Society. Hart Publishing/Bloomsbury Publishing.

Sammendrag

Norge avskaffet livstidsstraff i den alminnelige, sivile straffeloven i 1981. Portugal avskaffet livstidsstraff allerede i 1884. Den grunnleggende tanken var rehabilitering, og at mennesker har evne til å utvikle og forbedre seg. Polen, Slovenia, Makedonia og Kosovo har gjeninnført livstidsstraff etter at de avskaffet dødsstraffen.

Enkelte land har innført livstidsstraff uten adgang til prøveløslatelse, f.eks. Nederland. I Nederland er benådning av Kongen den eneste muligheten en livstidsdømt har til å bli løslatt.

Andre land har livstidsstraff med prøveløslatelse, men det kan være store variasjoner i vilkårene for slik løslatelse. I enkelte tilfeller er reglene for prøveløslatelse så strenge at livstidsdommer kan stride mot menneskerettighetene, f.eks. der det verken eksisterer reelt håp om løslatelse etter loven eller i praksis. Dette har vært tilfelle i Ungarn. I 2015 vedtok parlamentet nye regler som innebar at livstidsstraff skulle vurderes underveis i soningen. Den europeiske menneskerettsdomstolen kom i oktober 2016 til at de nylig vedtatte reglene om prøveløslatelse etter 40 års soning var i strid med menneskerettighetene.

Lange tidsbestemte straffer og livstidsstraff vil i mange tilfeller ikke være så forskjellige når det gjelder soningslengde. Personer som er dømt til lange tidsbestemte straffer, kan i praksis være fengslet minst like lenge som personer som er dømt til livstidsstraff. Dette vil i mange tilfeller avhenge av reglene for prøveløslatelse.

Irland, England og Wales skiller seg ut ved å ha påbudt livstidsstraff for overlagt drap. England og Wales skiller seg også ut ved å ha det høyeste antallet livstidsinnsatte i Europa.

Enkelte land har gått bort fra idealet om rehabilitering av innsatte til i større grad å legge vekt på å beskytte samfunnet mot personer som kan begå ny alvorlig kriminalitet. Et eksempel på det er Nederland.

Det kommer tydelig fram i de artiklene jeg har gjennomgått, at innføring av livstidsstraff, endringer i strafferammer og i reglene for prøveløslatelse i mange tilfeller har kommet som et svar på krav fra opinionen om strengere straffer i kjølvannet av alvorlige kriminalsaker. Dette gjelder f.eks. Belgia, Frankrike, Kroatia, Spania og Ungarn. Så langt jeg kan se, har det ikke blitt rapportert om signifikant økning i alvorlig kriminalitet i disse landene i tiden før lovendringene ble vedtatt.

I Spania kom folkets krav om strengere og mer rettferdige straffer direkte til uttrykk i straffelovens fortale (preamble) på denne måten: «*The need to strengthen trust in the Administration of Justice makes it necessary to provide a legal system that guarantees predictable judicial decisions that are socially perceived as fair.*»

Professor Sonja Snacken har forsøkt å forklare hvorfor mange europeiske land har klart å stå imot kravene om strengere straffer, «*resist penal populism and punitiveness*».³ Hun har framhevet at vesteuropeiske konstitusjonelle demokratier, og særlig de skandinaviske landene, er sterkt orientert mot verdier som velferdsstat, demokrati og menneskerettigheter. Snacken

³ Sonja Snacken er professor i kriminologi, strafferett og rettssosiologi ved Vrije Universiteit, Brussel. <http://www.crisresearchgroup.be/portfolio-items/sonja-snacken/>

hevder at disse fundamentale verdiene beskytter mot populistiske endringer i straffelovgivningen – «*serve as protective factors against penal populism*».

INNHOLD

1.	INNLEDNING	5
2.	NÆRMERE OM FORSKNINGSPROSJEKTET I NOTTINGHAM.....	6
3.	MENNESKERETTIGHETENE OG LIVSTIDSSTRAFF	6
4.	KORT OVERSIKT OVER LIVSTIDSSTRAFF I ULIKE LAND	7
5.	LIVSTID, TIDSBESTEMT STRAFF OG FORVARING I NORDISK RETT	8
6.	NÆRMERE OVERSIKT OVER LIVSTIDSSTRAFF I ULIKE EUROPEISKE LAND	10
6.1	Belgia	10
6.2	England og Wales	10
6.3	Frankrike.....	12
6.4	Irland	12
6.5	Nederland	13
6.6	Polen	15
6.7	Portugal	16
6.8	Spania	17
6.9	Sveits	18
6.10	Tyskland	19
6.11	Ungarn.....	20
6.12	Landene i det tidligere Jugoslavia.....	21
7.	HVA ER EGENTLIG LIVSTIDSSTRAFF?.....	21
8.	LAND UTEN LIVSTIDSSTRAFF OG LAND SOM HAR GJENINNFØRT DEN	22
9.	I HVILKEN RETNING GÅR ULIKE EUROPEISKE LAND?	22
	FIGUR 1: LIVSTIDSSTRAFF OG FORVARING I DE NORDISKE LANDENE	24

1. INNLEDNING

Livstidsstraff er den strengeste straffen i de aller fleste europeiske land og i verden for øvrig. Som det eneste europeiske landet står Hviterussland på listen over land som fortsatt praktiserer dødsstraff.⁴

Den europeiske menneskerettskonvensjon (EMK) forbyr ikke dødsstraff, men det finnes en rekke tilleggsprotokoller til EMK, bl.a. annet tilleggsprotokoll 6 om avskaffelse av dødsstraff i fredstid, og tilleggsprotokoll 13 om fullstendig avskaffelse av dødsstraff. Disse protokollene er ratifisert av Europarådets medlemsstater i forskjellig utstrekning.⁵

Selv om livstidsstraff er den strengeste straffen som kan idømmes i mange land, er det en straff som det er relativt lite forsket på.

Ved universitetet i Nottingham i Storbritannia er det satt i gang et forskningsprosjekt med tittelen *Life Imprisonment Worldwide: Principles and Practice*.⁶

På universitetets hjemmesider⁷ er det en omtale av prosjektet, og en referanse til «indirekte livstidsstraff» og forvaring i Norge, med utgangspunkt i dommen mot Anders Behring Breivik:

«In the first study of its kind, the researchers will examine the imposition and implementation of life imprisonment around the world in order to be able to understand which crimes attract life sentences, how such sentences are implemented, and the conditions under which prisoners serve them.

The study will also critically assess the practice of life imprisonment in the light of human rights principles and standards developed by international human rights bodies and national courts. It also aims to provide clear and principled guidance to policy makers and practitioners on when and how life imprisonment, if it is used as a punishment at all, should be imposed and implemented».

«(...) Norway, for example has no life sentences. In some cases, such as that of Anders Breivik who was convicted of killing 77 people in 2011, the offender has been sentenced to the maximum allowable by law, 21 years, but may subsequently be subjected to indefinite detention for as long as he continues to pose a threat to society. This may lead to sentences being indefinitely extended, essentially leading to offenders spending the rest of their lives in prison despite never receiving a life sentence. The new study will investigate such cases of indirect life imprisonment too».

⁴ 140 land har avskaffet dødsstraffen enten i lovverket eller i praksis. Det er 58 land i verden som fortsatt praktiserer dødsstraff. Kilde: FN-sambandet - <http://www.globalis.no/Organisasjoner/Doedsstraff>

⁵ Oversikt over hvilke medlemsstater i Europarådet som har ratifisert protokoll 6:

http://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/114/signatures?p_auth=KqkOWe1E

Oversikt over hvilke stater som har ratifisert protokoll nr. 13: http://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/187/signatures?p_auth=rxyCWIEW

⁶ Dette forskningsprosjektet blir ledet av [Professor Dirk van Zyl Smit](#), som er ekspert på strafferett og livstidsstraff ved universitetet i Nottingham.

⁷ <https://www.nottingham.ac.uk/research/groups/criminal-justice-research-centre/projects/life-imprisonment-worldwide-principles-and-practice.aspx>

2. NÆRMERE OM FORSKNINGSPROSJEKTET I NOTTINGHAM

Forskningsprosjektet ved universitetet i Nottingham tar sikte på å besvare to sentrale spørsmål:

1. Hva er livstidsstraff?
2. Hvilke menneskerettigheter blir berørt av livstidsstraffen?

Resultatene fra forskningsprosjektet vil bli publisert i to bøker:

- *Life Imprisonment and Human Rights*
- *Life Imprisonment Worldwide*.

Life Imprisonment and Human Rights, som ble publisert i juni 2016, beskriver strafferettssystemet i utvalgte land i verden med hovedfokus på livstidsstraff og forholdet til menneskerettighetene.⁸

3. MENNESKERETTIGHETENE OG LIVSTIDSSTRAFF

Livstidsstraff er, i seg selv, verken forbudt eller på annen måte i strid med gjeldende internasjonale menneskerettskonvensjoner.

Det følger av FNs barnekonvensjon artikkel 37 a) at personer under 18 år verken skal idømmes dødsstraff eller livsvarig fengsel uten mulighet til prøveløslatelse.⁹

Den europeiske menneskerettsdomstolen (EMD) har behandlet mange saker om lovligheten av livstidsstraff opp mot den europeiske menneskerettskonvensjon (EMK).

I mange tilfeller er det spørsmål om livstidsstraff krenker vilkårene i EMK art 3 som forbyr tortur, umenneskelig eller nedlatende behandling eller straff.

EMD har beskrevet hvilke vilkår som må være oppfylt, for at livstidsstraff kan anses å være i samsvar med menneskerettighetene nedfelt i EMK:¹⁰

- Den domfelte skal gis mulighet til å rehabiliteres i løpet av soningen.¹¹
- Det skal finnes mekanismer som sikrer vurdering av livstidsstraffen underveis i soningen, senest 25 år etter at dom ble avsagt.
- Den domfelte skal sikres et reelt håp om å kunne bli løslatt.

⁸ Dirk van Zyl Smit og Catherine Appleton (red) (2016) *Life Imprisonment and Human Rights*. De fleste kapitlene i boken omhandler ett enkelt land. De nordiske landene er omtalt i et eget kapittel. Hvert kapittel er skrevet av én eller flere forfattere.

⁹ Barnekonvensjonen ble inntatt i menneskerettsloven i 2003: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-05-21-30/KAPITTEL_8#KAPITTEL_8 Det avgjørende er alderen på gjerningstidspunktet.

¹⁰ http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Life_sentences_ENG.pdf Oppdatert pr. januar 2017.

¹¹ Robert Spano, side 152–153 i *Deprivation of Liberty and Human Dignity in the Case-Law of the European Court of Human Rights*, (2016) *Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice - Volume 4, Issue 2*. I tillegg til rehabilitering har EMD pekt på følgende hensyn som «legitimate penological grounds»: avstraffelse/onde (punishment), allmennprevensjon/avskrekking (deterrence), beskyttelse av samfunnet (public protection).

EMD har beskrevet vilkårene på følgende måte i dommen *Vinter and Others vs. the United Kingdom* (Vinter-dommen) (2013):¹²

«(...) [I]n the context of a life sentence, Article 3 [of the European Convention on Human Rights, which prohibits torture and inhuman or degrading treatment or punishment¹,] must be interpreted as requiring reducibility of the sentence, in the sense of a review which allows the domestic authorities to consider whether any changes in the life prisoner are so significant, and such progress towards rehabilitation has been made in the course of the sentence, as to mean that continued detention can no longer be justified on legitimate penological grounds.

However, the [European] Court [of Human Rights] would emphasise that, having regard to the margin of appreciation which must be accorded to Contracting States in the matters of criminal justice and sentencing (...), it is not its task to prescribe the form (executive or judicial) which that review should take. For the same reason, it is not for the Court to determine when that review should take place. This being said, (...) the comparative and international law materials before [the Court] show clear support for the institution of a dedicated mechanism guaranteeing a review no later than twenty-five years after the imposition of a life sentence, with further periodic reviews thereafter (...)

It follows from this conclusion that, where domestic law does not provide for the possibility of such a review, a whole life sentence will not measure up to the standards of Article 3 of the Convention.

(...) Furthermore, (...) [a] whole life prisoner is entitled to know, at the outset of his sentence, what he must do to be considered for release and under what conditions, including when a review of his sentence will take place or may be sought. Consequently, where domestic law does not provide any mechanism or possibility for review of a whole life sentence, the incompatibility with Article 3 on this ground already arises at the moment of the imposition of the whole life sentence and not at a later stage of incarceration.»

4. KORT OVERSIKT OVER LIVSTIDSSTRAFF I ULIKE LAND

Før jeg går nærmere inn på enkelte utvalgte land nedenfor, kan det være interessant å se på en kortfattet oversikt over livstidsstraff i ulike land, som EMD har redegjort for i Vinter-dommen:¹³

«D. Life sentences in the Contracting States

On the basis of the comparative materials before the Court, following practices in the Contracting States may be observed.

First, there are currently nine countries where life imprisonment does not exist: Andorra, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro, Norway, Portugal, San Marino, Serbia and Spain.

The maximum term of imprisonment in these countries ranges from twenty-one years in Norway to forty-five years in Bosnia and Herzegovina. In Croatia in a case of cumulative offences, a fifty-year sentence can be imposed.

Second, in the majority of countries where a sentence of life imprisonment may be imposed, there exists a dedicated mechanism for reviewing the sentence after the prisoner has served a certain minimum period fixed by law. Such a mechanism, integrated within the law and practice on sentencing, is foreseen in the law of thirty-two countries:

¹²Vinter mot United Kingdom, 9. juli 2013, avsnitt 119–122

[http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-122664"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

¹³ Se avsnitt 68: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-122664"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

Albania (25 years), Armenia (20), Austria (15), Azerbaijan (25), Belgium (15 with an extension to 19 or 23 years for recidivists), Bulgaria (20), Cyprus (12), Czech Republic (20), Denmark (12), Estonia (30), Finland (12), France (normally 18 but 30 years for certain murders), Georgia (25), Germany (15), Greece (20), Hungary (20 unless the court orders otherwise), Ireland (an initial review by the Parole Board after 7 years except for certain types of murders), Italy (26), Latvia (25), Liechtenstein (15), Luxembourg (15), Moldova (30), Monaco (15), Poland (25), Romania (20), Russia (25), Slovakia (25), Slovenia (25), Sweden (10), Switzerland (15 years reducible to 10 years), the former Yugoslav Republic of Macedonia (15), and Turkey (24 years, 30 for aggravated life imprisonment and 36 for aggregate sentences of aggravated life imprisonment).

In respect of the United Kingdom, the Court notes that, in Scotland, when passing a life sentence, a judge is required to set a minimum term, notwithstanding the likelihood that such a period will exceed the remainder of the prisoner's natural life: see the Convention Rights (Compliance) (Scotland) Act 2001.

Third, there are five countries which make no provision for parole¹⁴ for life prisoners: Iceland, Lithuania, Malta, the Netherlands and Ukraine. These countries do, however, allow life prisoners to apply for commutation¹⁵ of life sentences by means of ministerial, presidential or royal pardon.¹⁶

In Iceland, although it is still available as a sentence, life imprisonment has never been imposed.

Fourth, in addition to England and Wales, there are six countries which have systems of parole but which nevertheless make special provision for certain offences or sentences in respect of which parole is not available. These countries are:

Bulgaria, Hungary, France, Slovakia, Switzerland (for sex or violent offenders who are regarded as dangerous and untreatable (...)) and Turkey.»

5. LIVSTID, TIDSBESTEMT STRAFF OG FORVARING I NORDISK RETT

Sverige, Danmark og Finland har i motsetning til Norge beholdt livstidsstraff i den alminnelige straffelovgivningen.¹⁷

Norge opphevet livstidsstraffen i den alminnelige, sivile straffeloven i 1981.¹⁸ Før lovendringen var det en rekke bestemmelser i straffeloven som ga adgang til å idømme livstidsstraff. Når en ser bort fra rettsoppjøret etter annen verdenskrig, hadde livstidsstraff i praksis bare blitt anvendt på overlagt drap. Regjeringen opplyste i proposisjonen:¹⁹

«Det er noe usikkert hvor lang den gjennomsnittlige soningstiden er, men det er antatt at den i dette århundre har ligget omkring 11 ½ år.»

Den maksimale straffen i Norge er som hovedregel 21 år, men 30 år for grov terrorhandling, folkemord, forbrytelse mot menneskeheten og krigsforbrytelse.²⁰

¹⁴ Parole – prøveløslatelse.

¹⁵ Commutation – endring, omgjøring av straff.

¹⁶ Pardon – benådning.

¹⁷ Tapio Lappi-Seppälä i kapittel 20 i Dirk van Zyl Smit og Catherine Appleton (red) (2016) Life Imprisonment and Human Rights.

¹⁸ Kfr. Militær straffelov (lov 22. mai 1902 nr. 13) § 52 (fredstid) <https://lovdata.no/lov/1902-05-22-13>

¹⁹ Ot.prp. nr. 62 (1980–1981), punkt. D 1 - https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1980-81&paid=4&wid=c&psid=DIVL353&pgid=c_1102&vt=c&did=DIVL371

²⁰ Lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff (straffeloven) <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28>

Norge har en særskilt regel om livstid i arrestordreloven § 11 annet ledd.²¹

«Dersom dei forholda som ligg til grunn for arrestordren kan straffast med fridomsrøving på livstid, skal arrestordren avslåast om ikkje den utferdande staten forsikrar at straff som nemnd vil bli vurdert omgjord eller unnlaten fullbyrda, anten etter oppmoding eller seinast etter 20 år.»

Jeg nevner også regelen i straffegjennomføringsloven § 42 første ledd siste punktum som lyder:

«Domfelte som er dømt i utlandet til fengsel i mer enn 30 år, og som er overført til gjennomføring av straffen i Norge, kan løslates på prøve etter å ha vært fengslet i minst 20 år.»²²

I Sverige, Danmark og Finland kan det idømmes livstidsstraff for enkelte lovbrudd av svært alvorlig karakter. Livstidsstraff gjelder ved overlagt drap.

Livstidsstraff er mest aktivt brukt i Finland, mens livstidsstraff i Danmark er forbeholdt overlagt drap med *flere* drapsofre. Det har i praksis vist seg at den utmålte livstidsstraffen i Finland i gjennomsnitt er to år kortere (14–15 år) enn i Sverige og Danmark (16–17 år).

Island har også livstidsstraff nedfelt i lovgivningen, men det finnes ingen rettskraftige livstidsdommer.²³ Det finnes riktignok noen få eksempler på idømt livstidsstraff, men etter at dommene ble anket til islandsk høyesterett, ble straffen omgjort til tidsbestemt straff.²⁴

Danmark og Norge har bevart forvaringsinstituttet.²⁵ Forvaring kan idømmes farlige, tilregnelige lovbrøyttere når en ordinær tidsbegrenset fengselsstraff ikke anses tilstrekkelig for å verne samfunnet. Norge bruker forvaring i større grad enn Danmark.

Finland og Sverige har avskaffet slike sikringstiltak. Begge landene har imidlertid vedtatt ordninger som skal kompensere for de ordningene de har avskaffet. Sverige har skjerpet reglene for straffutmåling for tilbakefallsforbryttere (gjengangere). Finland har gått i retning av at straffen sones helt ut, uten avkortning.²⁶

Det kan også nevnes at tilregnelighetsprinsippet er definert forskjellig i de nordiske landene. Svensk strafferett anerkjenner ikke prinsippet om tilregnelighet i det hele tatt. Mentalt syke personer holdes strafferettslig ansvarlig, men de kan ikke dømmes til fengselsstraff. I slike tilfeller blir personen dømt til relevant behandling innenfor det psykiske helsevernet. Denne behandlingen er definert som en strafferettslig reaksjon.

²¹ Lov 20. januar 2012 nr. 4 om pågriping og overlevering til og frå Noreg for straffbare forhold på grunnlag av ein arrestordre (arrestordreloven) <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2012-01-20-4>

²² Lov 18. mai 2001 nr. 21 om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven) <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2001-05-18-21?q=Straffegjennomføringsloven>

²³ Straffeloven art 34: «Imprisonment may be imposed for life or for a certain period not shorter than 30 days and not longer than 16 years.» Art 211: «Anyone who takes another person's life shall be imprisoned for a minimum of 5 years or for life.» https://eng.innanrikisraduneyti.is/media/Log_og_reglugerdir/AHI.pdf

²⁴ Opplyst i e-post 24. april 2017 fra Viggó Gíslason, Alltinget (Althingi).

²⁵ Om forvaringsdom i Norge se: <http://www.kriminalomsorgen.no/forvaring.237879.no.html>

²⁶ «Serving the sentence in full»

I tillegg defineres forholdet mellom strafferetten og det psykiske helsevernet forskjellig i hvert land. I svensk rett defineres dom på behandling i psykisk helsevern som en strafferettslig reaksjon. I Danmark og Norge er denne reaksjonsformen ikke straff, selv om reaksjonen er nedfelt i straffeloven. I finsk strafferett trekkes det et klart skille mellom strafferett og psykisk helsevern. Tvungen behandling pålegges av helsevesenet. På dette punktet representerer Finland og Sverige hver sin ytterkant, mens Danmark og Norge står i midten.

Figur 1 på side 24 gir en skjematisk oversikt over livstidsstraff og forvaring mv. i Finland, Norge, Danmark og Sverige.

6. NÆRMERE OVERSIKT OVER LIVSTIDSSTRAFF I ULIKE EUROPEISKE LAND

6.1 Belgia

Livstidsstraff kan idømmes for de alvorligste forbrytelsene.²⁷ Dette er den strengeste straffen i Belgia etter at dødsstraff ble avskaffet i 1996. Samtidig med opphevelsen av dødsstraffen, ble det i tillegg innført en tidsbestemt straff på 30 år.

I 2013 ble vilkårene for prøveløslatelse for innsatte som enten soner straff på 30 år eller livstidsstraff, skjerpet. Dette skjedde i kjølvannet av den såkalte Dutroux-saken.²⁸ Livstidsdømte innsatte skal minimum sone 15 år for førstegangsovertredere og 19–23 år for tidligere domfelte før det kan bli tale om prøveløslatelse.

Domfelte med psykiske lidelser blir holdt i fengselsinstitusjoner under *Social Protection Act*. Det har vært en nedgang i livstidsdømte og en økning i dømte med psykiske lidelser i perioden fra 1997 til 2013.

Den belgiske lovgivningen antas å tilfredsstillende EMKs vilkår for livstidsstraff, fordi livstidsstraffen gjelder de alvorligste forbrytelsene, og det er mulig å bli løslatt på prøve etter en viss periode.

Belgia har likevel blitt sterkt kritisert for brudd på menneskerettighetene både av nasjonale domstoler, Den europeiske torturovervåkningskomiteen (CPT) og EMD. Et punkt som har vært fremhevet, er risikoen for inhuman og nedverdiggende behandling ved at forvaringsdømte personer med psykiske lidelser ikke får tilstrekkelig psykiatrisk behandling i fengselet.²⁹

6.2 England og Wales

England og Wales er én av de få jurisdiksjonene i Europa som har *påbudt (mandatory)* livstidsstraff for personer som kjennes skyldig i overlagt drap.³⁰ Det betyr at domstolen ikke kan utvise skjønn, f.eks. ved å legge vekt på formildende omstendigheter, når vilkårene for overlagt drap er oppfylt. Denne praksisen har vært betydelig kritisert opp gjennom årene. Dødsstraff for overlagt drap ble avskaffet i 1965.

²⁷ Sonja Snacken, Ineke Casier, Caroline Devynck og Diète Humblet i kapittel 10 i Dirk van Zyl Smit og Catherine Appleton (red) (2016) *Life Imprisonment and Human Rights*.

²⁸ <http://www.aftenposten.no/verden/Oversikt-Dutroux-saken-516988b.html>

²⁹ Sonja Snacken m.fl. (2016)

³⁰ Catherine Appleton og Dirk van Zyl Smit i kapittel 9 i Dirk van Zyl Smit og Catherine Appleton (red) (2016) *Life Imprisonment and Human Rights*.

Når retten idømmer livstidsstraff, vil den samtidig fastsette et minimum antall år som må sones før det kan bli tale om prøveløslatelse. Retten fastsetter minimumsperioden etter reglene i Criminal Justice Act 2003. Minimumsperioden skal bl.a. reflektere alvoret og grovheten i den straffbare handlingen. Dersom retten finner at den kriminelle handlingen er særdeles grov, kan det komme på tale å idømme en «whole life order». Det vil i praksis innebære fengselsstraff på livstid.³¹

En person som er dømt for overlagt drap og løslates etter den fastsatte minimumsperioden, vil i realiteten være løslatt «på prøve» for resten av livet.³² Om personen begår ny kriminalitet etter løslatelsen, vil det være brudd på vilkårene for prøveløslatelse. Dette vil medføre at personen må sone videre på livstidsstraffen.

I Vinter-dommen (2013) kom EMD til at det forelå brudd på EMK artikkel 3, fordi loven i det tilfellet ikke ga åpning for å vurdere livstidsstraffen underveis i soningen, og den innsatte hadde ikke noe reelt håp om å bli løslatt.

Livstidsstraff er også påbudt straff for barn som dømmes for overlagt drap. Den kriminelle lavalderen i England er 10 år. Barn under 18 år dømmes til livstid med reaksjonsformen «*detention during her Majesty's Pleasure*» (DHMP). DHMP består av to deler, en tidsbestemt minimumsstraff som må sones, og en tidsubestemt forvaring hvor hensikten er å beskytte samfunnet.³³

I tillegg til den påbudte livstidsstraffen kan retten *ved skjønn* idømme livstidsstraff for omtrent 50 andre ulike lovbrudd, f.eks. forsettlig drap, voldtekt, forsøk på overlagt drap, ran, grov legemsbeskadigelse og mordbrann.

Ved en lovendring i 2003 ble det innført en ny type straff som kunne idømmes for et ubestemt antall år, *imprisonment for public protection (IPP)*. Denne straffen kom i tillegg til livstidsstraff. Domstolen kunne idømme IPP for 153 lovbrudd, og straffen omfattet nesten alle typer seksuelle og voldelige overgrep. IPP var påbudt i tilfeller der domstolen fant at det var en betydelig risiko for at gjerningspersonen ville komme til å begå flere lovbrudd og samfunnet måtte beskyttes mot dette. IPP som straff ble opphevet i 2012, men lovvedtaket ble ikke gitt tilbakevirkende kraft, så det er tusenvis av domfelte som fortsatt soner IPP i britiske fengsler.

IPP ble avløst av et nytt straffebed som innebærer at man blir dømt til livstid ved andre gangs overtredelse av 48 ulike straffebestemmelser. Vilkaeret er at den første overtredelsen gjaldt et lovbrudd med minimumsstraff på 10 års fengsel.

England og Wales har det største antallet livstidsinnsatte i hele Europa. I september 2013 var det 13 182 innsatte som sonet straff på ubestemt tid (7 564 personer sonet livstidsstraff og 5 618 personer sonet IPP). Til sammenligning var det på samme tid totalt 15 644 personer som sonet ubestemt livstidsstraff i 36 andre europeiske land samlet sett. Etter opphevelsen av IPP

³¹ HM Prison and Probation Service *Life sentenced prisoners. What is an indeterminate sentence?*
<http://www.justice.gov.uk/offenders/types-of-offender/life> (oppdatert 5. april 2017)

³² «An offender given a mandatory life sentence who is released from prison will remain on licence for the rest of his or her life.» House of Commons Library, *Mandatory life sentences for murder*, Briefing Paper Number 3626, 12. november 2015 (Summary) <http://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN03626/SN03626.pdf>

³³ T og V mot United Kingdom (1999) EMD.

har antallet innsatte som soner straff på ubestemt tid, gått noe ned. I juni 2015 var det 12 053 personer som sonet på ubestemt tid. Av disse var det 4 614 personer som sonet IPP, resten sonet livstidsstraff.

6.3 Frankrike

Frankrike var et av de siste landene i Europa som opphevet dødsstraff, i 1981.³⁴ I 1994 ble livstidsstraff innført ved lov. Dette skjedde i etterkant av en alvorlig kriminalsak der en tidligere domfelt person hadde begått voldtekt og drap.

Det er flere forbrytelser som kvalifiserer til livstidsstraff. Dette gjelder drap under skjerpene omstendigheter, kidnapping med bruk av grov vold, voldelige ran med døden til følge og organisert narkotikahandel.

Enhver som er dømt til livstid, har rett til å få prøvd vilkårene for prøveløslatelse etter å ha vært fengslet i 18 år.

Prøveløslatelse krever at den innsatte har tatt reelle skritt mot såkalt sosial rehabilitering (*gages sérieux de réadaptation sociale*). Dette innebærer bl.a. at den innsatte har gjennomført relevant utdanning eller oppnådd reelle jobbmuligheter ute i samfunnet.³⁵

Av totalt 478 innsatte som sonet livstidsstraff i 2014, hadde nesten 60 % sonet i mer enn 15 år, 20 % av de innsatte hadde sonet i 25–35 år og 3 % hadde sonet i mer enn 35 år.

6.4 Irland

I 1964 ble dødsstraff for overlagt drap erstattet med straffarbeid på livstid.³⁶ I 1990 ble straffarbeid avskaffet og erstattet med livstidsstraff.

Livstidsstraff er påbudt straff for overlagt drap. Det utøves ikke skjønn, f.eks. ved å legge vekt på formildende omstendigheter, når man idømmer denne straffen.

En person *kan* også idømmes livstidsstraff i andre tilfeller, som for eksempel: forsettlig drap, voldtekt og grove seksuelle handlinger, ran, besittelse av skytevåpen og samtidig drapsforsett, besittelse, bruk og salg av narkotika. I disse tilfellene kan altså retten velge om den vil idømme livstidsstraff. I praksis blir livstidsstraff sjelden brukt i disse tilfellene.

Ved livstidsstraff fastsettes det ikke noen minimumsstraff. Straffen utmåles med grunnlag i prinsippet om proporsjonalitet mellom hvor alvorlig den kriminelle handlingen er og de personlige omstendighetene hos lovbrøyteren. Lengden på straffen bestemmes av justisministeren etter råd fra *Parole Board*.

I juli 2013 var det 315 innsatte som sonet livstidsstraff. Av disse var det 297 som sonet straff for overlagt drap.

³⁴ Marion Vannier i kapittel 8 i Dirk van Zyl Smit og Catherine Appleton (red) (2016) *Life Imprisonment and Human Rights*.

³⁵ Marion Vannier, 2016, side 201.

³⁶ Diarmuid Griffin og Ian O'Donnell i kapittel 11 i Dirk van Zyl Smit og Catherine Appleton (red) (2016) *Life Imprisonment and Human Rights*.

Livstidsinnsatte blir vurdert for prøveløslatelse etter å ha sonet 7 år av straffen. Dersom prøveløslatelse ikke blir innvilget, blir spørsmålet deretter tatt opp til ny vurdering hvert tredje år.

I perioden 2001 til 2014 har antallet livstidsinnsatte økt med 147 %, mens det i samme periode var en økning på 25 % i totalt antall innsatte. Det er antatt at denne økningen skyldes to forhold: Det har vært en økning i antall alvorlige forbrytelser i Irland i de siste tiårene, og det har vært en betydelig økning i gjennomsnittlig soningstid for livstidsinnsatte.

Livstidsinnsatte utgjorde 8,8 % av totalt antall innsatte i 2014 sammenlignet med 4,4 % i 2001.

Både irsk høyesterett og EMD har kommet til at regelverk og praksis knyttet til livstidsstraff er i samsvar med bestemmelsene i den irske grunnloven og EMK. Livstidsstraffen bryter ikke med EMK artikkel 3, fordi det finnes håp om løslatelse og det er adgang til å få vurdert vilkårene for livstidsstraffen underveis.³⁷

Likevel har Irland blitt kritisert av bl.a. den europeiske torturovervåkningskomiteen (CPT) for en fengselspraksis som mangler bl.a. soningsplan (2011), og for at praksisen for prøveløslatelse er uformell, skjønnsmessig og politisk.³⁸

Når det gjelder forvaring (*preventive detention*), har irsk høyesterett slått fast at denne reaksjonsformen er grunnlovsstridig.³⁹

6.5 Nederland

Livstidsstraff ble innført i Nederland i 1870.⁴⁰ Samtidig ble dødsstraff avskaffet. Livstidsstraff gjelder ved forsettlig drap og ved drap som er begått sammen med andre forbrytelser (konkurrens), f.eks. ran.

Det er ikke fastsatt noen minimumslengde for livstidsstraff i Nederland. Den eneste muligheten til å bli løslatt er å bli benådet av Kongen. Søknader om benådning for en livstidsstraff blir behandlet etter regler nedfelt i *Pardons Act*. Disse reglene har vært relativt uforandret siden innføringen av livstidsstraff i 1870. Det er veldig få eksempler på at livstidsdømte har blitt benådet.

I tillegg til livstidsstraff kan det idømmes en reaksjon kalt «*detention under a hospital order*». Formålet er å beskytte samfunnet mot farlige forbrytere. Dette er en type forvaring som ble innført ved lov i 1928. Hensikten er å beskytte samfunnet og behandle den domfelte.

Hvert andre år må retten ta stilling til om den innsatte fortsatt utgjør en trussel mot samfunnet. Dersom retten kommer til at det er tilfellet, kan den forlenge forvaringen med 1 til 2 år.

³⁷ Griffin og O'Donnell, 2016, side 267.

³⁸ Griffin og O'Donnell, 2016, side 273.

³⁹ People (DPP) mot Daniels 2014. «The Supreme Court accepted that preventive detention is unconstitutional, but not that the imposition of the discretionary life sentence exceeded the penal purpose of the sentence». Griffin og O'Donnell, 2016, side 280.

⁴⁰ Wiene van Hattum og Sonja Meijer i kapittel 6 i Dirk van Zyl Smit og Catherine Appleton (red) (2016) *Life Imprisonment and Human Rights*.

I perioden 2006 til 2015 har 6 personer blitt dømt til mellom 20 og 30 års fengsel i kombinasjon med «*detention under a hospital order*». Denne praksisen har vært lite kritisert.

Nederlandsk høyesterett har slått fast at livstidsstraff ikke kan kombineres med slik forvaring. Årsaken er at formålet med de to reaksjonsformene er forskjellig. «*Detention under a hospital order*» har til hensikt å rehabilitere og tilbakeføre domfelte til samfunnet, men det er ikke formålet med livstidsstraffen.

Etter 1981 har 38 personer blitt idømt livstidsstraff i Nederland. Per 31. desember 2015 var det totalt 33 livstidsdømte i nederlandske fengsler.⁴¹ Blant disse 33 er det én innsatt som har vært fengslet i 33 år. Livstidsdømte soner straffen sammen med andre innsatte i vanlige fengsler.

Antallet livstidsdømte har økt kraftig de siste 15 årene. Årsaken til økningen er ikke fastslått, men det er antatt at den reflekterer folks følelse av utrygghet i samfunnet og gjentatte krav om strengere straffer.

Det er ikke antatt at økningen skyldes at det begås mer alvorlig kriminalitet nå enn tidligere.

Det kan i den forbindelse nevnes at det i oktober 2013 ble opprettet en egen enhet for livstidsdømte i Norgerhaven fengsel. Fra oktober 2013 befant det seg i dette fengselet, som den gangen hadde en total kapasitet på ca 240 innsatte, 4 innsatte med livstidsdom, og 16 innsatte med lange tidsbestemte straffer (long-term prisoners). I mai 2015 ble denne enheten nedlagt i forbindelse med at bygningen ble leid ut som fengsel til norske myndigheter.⁴² De innsatte ble overflyttet til ulike andre fengsler. De fleste livstids- og langtidsinnsatte ba om å få sone sammen, men dette ble avslått.⁴³ De fire som sonet livstidsstraff, fikk anledning til å sone sammen i ett av disse fengslene.⁴⁴

I 2004 ble livstidsstraff, maksimumsstraff og benådningspraksis tatt opp til drøftelse i parlamentet. Maksimumsstraffen ble vedtatt økt fra 20 til 30 år for å redusere forskjellen mellom denne reaksjonsformen og livstidsstraff.⁴⁵ I tiden etterpå har det skjedd en enda tydeligere innstramning av benådningspraksis, og det har blitt tydeliggjort at livstidsstraff skal vare livet ut.

Den nederlandske praksisen blir kritisert for å ha gått bort fra tanken om rehabilitering av livstidsinnsatte.

⁴¹ Forskjellen i antallet skyldes bl.a. soningsoverføring og dødsfall.

⁴² Samarbeidsavtale mellom Norge og Nederland om å bruke fengsel i Nederland for straffegjennomføring (Final Draft 26. februar 2015).

⁴³ Eighteen prisoners of this unit started proceedings for interim measures against the State in order to prevent the closure of their unit or to obtain their transfer to a wing with similar facilities, such as a garden and extra space (District Court The Hague, 6 March 2015). The claims were rejected, although the verdict held that an «adequate alternative detention regime» should be provided for them. Moreover, the appeal judge stated that the State gave the impression that the interests of the life prisoners were of little importance to it (Court of Appeal of The Hague, 14 July 2015: para 8). Hattum og Meijer, 2016, side 155.

⁴⁴ Hattum og Meijer, 2016, side 155.

⁴⁵ Maximum fixed-term prison sentence.

EMD avsa den 26. april 2016 dom i saken *Murray mot Nederland*.⁴⁶ Saken handlet om hvorvidt en livstidsdom uten mulighet for løslatelse var i strid med EMK artikkel 3. Klageren hadde vært fengslet i over 30 år da han klaget saken inn for domstolen. Hans gjentatte anmodninger om løslatelse hadde blitt avvist, begrunnet med blant annet risikoen for tilbakefall. Selv om klageren ble diagnostisert med flere psykiske problemer under rettssaken, ble han ikke gitt noen behandling i fengselet. Domstolen kom til at det at klageren ble dømt til fengselsstraff, og ikke behandling, ikke fritok staten fra sine forpliktelser til å gi ham passende medisinsk behandling i løpet av fengslingen. Risikoen for at klageren kom til å begå ny kriminalitet ble ansett som så stor at han ikke kunne bli løslatt. Domstolen fant at det var en nær sammenheng mellom den nasjonale domstolens vurdering av risikoen for tilbakefall og mangelen på behandling. Mangelen på behandling medførte derfor at klageren ikke kunne oppnå tilstrekkelig rehabilitering til å bli løslatt. Klageren hadde derfor i praksis ingen mulighet til å oppnå løslatelse. Domstolen konkluderte enstemmig med at det forelå en krenkelse av artikkel 3.

I en juridisk utredning fra mai 2016 skrevet av *Public International Law & Policy Group NL* gis følgende konklusjon:⁴⁷

«The Netherlands is a party to both the ICCPR⁴⁸ and the ECHR.⁴⁹ Applying this legal framework to the Dutch system of life imprisonment, it appears that it may not be compliant. This is because there is no system of periodic review of life sentences, and the only prospect of early release for those serving a life sentence is by Royal Pardon. This memorandum has demonstrated that although this is a de jure possibility for release, in practice it is hardly ever granted, which potentially renders it de facto ineffective. Furthermore, prisoners serving life sentences in the Netherlands are excluded from reintegration activities, thereby further reducing their hope of rehabilitation and release.»

Spørsmålet er hvor lenge Nederland kan opprettholde et regelverk og en praksis overfor livstidsdømte som mangler utsikt til rehabilitering og tilbakeføring til samfunnet.

6.6 Polen

Polen gjeninnførte livstidsstraff i 1997 etter at den ble avskaffet i 1969.⁵⁰ I perioden 1969 til 1997 hadde Polen dødsstraff. Gjeninnføringen av livstidsstraff kom i stedet for dødsstraff.

Livstidsstraff kan idømmes personer over 18 år som har begått visse alvorlige forbrytelser, herunder forsettlig og overlagt drap.

En innsatt som soner livstidsstraff, holdes i et fengsel med høyt sikkerhetsnivå i de første 15 årene av soningen. Den innsatte kan overføres til soning i fengsel med lavere sikkerhetsnivå etter 20 års soning.

⁴⁶ <https://lovdata.no/dokument/EMDN/avgjorelse/emdn-2010-10511-neder> Se også EMDs faktaark, jf. fotnote 2 ovenfor.

⁴⁷ The legality of life imprisonment: comparative analysis of international, European, and dutch law <http://pilpnjem.nl/wp-content/uploads/2016/09/PILPG-NL-Life-Imprisonment-Comparative-Analysis-26.05.16.pdf>

⁴⁸ ICCPR – The International Covenant on Civil and Political Rights – FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter

⁴⁹ ECHR – European Court of Human Rights – Den europeiske menneskerettsdomstolen (EMD)

⁵⁰ Maria Ejchart-Dubois, Maria Nielaczna og Aneta Wilkowska-Plociennik i kapittel 16 i Dirk van Zyl Smit og Catherine Appleton (red) (2016) *Life Imprisonment and Human Rights*.

Det er adgang til å vurdere prøveløslatelse når den innsatte har sonet 25 år av straffen, med mindre retten har idømt en lengre minimumsstraff. Retten vil i den forbindelse vurdere om den innsatte vil komme til å utgjøre en fare for samfunnet, og om det er fare for tilbakefall.

Per desember 2012 var det 100 av 301 livstidsinnsatte som er dømt til å sone mer enn 25 år før prøveløslatelse kan vurderes. Det er først nå i 2017 at en livstidsinnsatt i Polen for første gang får vurdert spørsmålet om prøveløslatelse.

6.7 Portugal

Portugal er et av de få landene i Europa og på verdensbasis som ikke har livstidsstraff.⁵¹

Portugal avskaffet dødsstraff i 1867 og livstidsstraff i 1884. Fra 1911 har det eksistert et forbud i grunnloven mot livstidsstraff og forvaring på ubestemt tid. Det kan derfor sies at forbudet mot livstidsstraff er en del av den konstitusjonelle tradisjonen i Portugal.

Grunnloven artikkel 30 (1) uttrykker:

«[P]unishment which involves deprivation or restriction of liberty may not be for life, nor be of unlimited or indeterminate duration.»

Maksimumsstraffen i Portugal er 25 år. Dette følger av straffeloven artikkel 41. Straffen på 25 år gjelder for de alvorligste forbrytelsene, f.eks. drap begått under skjerpene omstendigheter, forbrytelser mot menneskeheten og flere forbrytelser der summen av straff overstiger 20 års fengsel. I mindre alvorlige tilfeller gjelder det en maksimumsstraff på 20 års fengsel.

Den relativt moderate maksimumsstraffen henger sammen med idealet om rehabilitering som er nedfelt i det portugisiske rettssystemet.

Artikkel 1 i grunnloven erklærer:

«Portugal is a sovereign Republic, based on the dignity of the human person and committed to building a free, just and solidary society.»

Ut fra denne referansen til *solidary society* i grunnloven blir et prinsipp om solidaritet også innfortolket i strafferettssystemet. Her blir det lagt stor vekt på rehabilitering og tilbakeføring til samfunnet.

Det er mulig å bli prøveløslatt etter at halvparten eller to tredjedeler av straffen er sonet. Prøveløslatelse er obligatorisk når 5/6-deler av straffen er sonet.

Hensikten med straff er nedfelt i straffeloven artikkel 40:

«[P]unishment shall also serve the aim of reintegrating the offender into society.»

Det eneste unntaket fra forbudet mot livsvarig frihetsberøvelse gjelder sikringstiltak overfor personer som led av mental sykdom eller forstyrrelse da forbrytelsen ble begått. I disse

⁵¹ Inês Horta Pinto i kapittel 12 i Dirk van Zyl Smit og Catherine Appleton (2016) *Life Imprisonment and Human Rights*.

tilfellene kan det ikke idømmes straff. Dersom personen vurderes å utgjøre en fare for samfunnet, blir han/hun lagt inn på en psykiatrisk helseinstitusjon. Personen skal utskrives når vedkommende ikke lenger utgjør en risiko for samfunnet.

Dersom personen har begått en forbrytelse som har en strafferamme på 8 år eller mer, kan retten forlenge sikringen i institusjon med to år om gangen dersom personen vurderes som farlig, og behandling av den mentale sykdommen eller tilstanden ikke er mulig. Dette er nedfelt i grunnloven artikkel 30 (2).

Det portugisiske rettssystemet med forbud mot livsvarig fengsel har konsekvenser for gjennomføring av avtaler om utlevering og overføring av domfelte til andre land, samarbeid med den internasjonale straffedomstolen og fullbyrdelse av en europeisk arrestordre.⁵²

I desember 2014 var det totalt 14 003 personer som sonet i portugisiske fengsler, av dem sonet 342 personer en straff på 20–25 års fengsel.

6.8 Spania

Den generelle maksimumsstraffen i Spania er 20 års fengsel, men i spesielle tilfeller kan det bli tale om fengsel i 30 år.⁵³ Etter en lovendring i 2003 kan en person som dømmes for flere alvorlige lovbrudd, bli dømt til 40 års fengsel.

I 2015 innførte Spania i praksis livstidsstraff da reaksjonsformen *reviewable permanent imprisonment* ble vedtatt.⁵⁴

Denne straffen gjelder bl.a. ved overlatt drap (bl.a. på mindreårige og sårbare personer, serieovergrep og terrorisme), forsettlig drap på statsoverhode eller tronfølger, forsettlig drap på andre lands statsoverhoder, folkemord eller forbrytelser mot menneskeheten.

Bakgrunnen for å innføre livstidsstraff var et press fra opinionen om strengere straffer. I formålsbestemmelsen (preamble) til loven ble det bl.a. uttalt:

«[T]he need to strengthen trust in the Administration of Justice makes it necessary to provide a legal system that guarantees predictable judicial decisions that are socially perceived as fair.»

Tiden man må sone før det kan bli snakk om å overføres til et fengsel med lavere sikkerhetsnivå (*open prison*) har blitt økt til 20 år for én forbrytelse, og inntil 32 år ved domfellelse for flere forbrytelser og ved terrorisme. Ved livstidsstraff er det ingen mulighet for prøveløslatelse før etter 25 års soning. Personer som er dømt for terrorisme, kan bli vurdert for prøveløslatelse etter å ha sonet mellom 28 og 35 år. Dersom prøveløslatelse ikke blir innvilget, skal det deretter gjøres en ny vurdering av saken hvert annet år.

Innsatte som er dømt for kriminelle handlinger med bakgrunn i ETA-terrorisme, er underlagt spesielt strenge soningsvilkår i Spania.⁵⁵

⁵² Inês Horta Pinto, 2016, side 295-302.

⁵³ Jon-Mirena Landa Gorostiza i kapittel 17 i Dirk van Zyl Smit og Catherine Appleton (red) (2016) *Life Imprisonment and Human Rights*.

⁵⁴ Landa Gorostiza, 2016, side 401 flg.

⁵⁵ ETA - den baskiske separatistorganisasjonen.

Analyser av rettspraksis i Spania viser at straffnivået kan være høyere her enn i andre land som formelt har vedtatt livstidsstraff.⁵⁶

6.9 Sveits

Sveits har et tosporet system som skiller mellom straff og «tiltak» (*Massnahmen*) som skal beskytte samfunnet og behandle den domfelte.⁵⁷

Innenfor dette systemet er det ikke den straffbare handlingens alvorlighetsgrad eller gjerningspersonens skyld som er avgjørende for straffens lengde, men behovet for å sperre gjerningspersonen inne av hensyn til samfunnet.

Livstidsstraff kan idømmes for de alvorligste forbrytelsene, som f.eks. drap, folkemord og forbrytelser mot menneskeheten.

Livstidsstraff kan vare livet ut, men etter minimum 15 års soning skal straffen tas opp til ny vurdering. Samtidig skal man ta stilling til om vilkårene for prøveløslatelse er oppfylt. I den forbindelse vurderes risikoen for at den domfelte skal begå nye forbrytelser. Dersom prøveløslatelse blir avslått, blir deretter spørsmålet om løslatelse tatt opp én gang i året.

Det finnes to ulike typer forvaring: vanlig forvaring på ubestemt tid (*Verwahrung*) og livsvarig forvaring (*lebenslängliche Verwahrung*).

Til forskjell fra dom på livsvarig fengsel, som er en straff som kun kan idømmes for et begrenset antall alvorlige forbrytelser, kan livsvarig forvaring idømmes ved drap, forsettlig drap, grove overgrep, ran, voldtekt, seksuelle overgrep, frihetsberøvelse, gisseltaking, menneskehandel og krigsforbrytelser, dersom overgriperen har forårsaket eller ønsket å forårsake alvorlig skade på en persons fysiske, psykiske eller seksuelle integritet, og det er stor sannsynlighet for at overgriperen vil begå en av disse forbrytelsene på nytt.

Ved vanlig forvaring på ubestemt tid er listen over forbrytelser som utløser denne reaksjonen, enda lengre. Et eksempel er mordbrann og andre overgrep som utgjør en fare for liv og helse. Vanlig forvaring omfatter alle forbrytelser med en strafferamme på mer enn 5 års fengsel.

Det er ikke noe vilkår at den som dømmes til forvaring, har en sinnslidelse eller sykdom.

Begge typene forvaring krever kun at det er snakk om en påstått fare for gjentakelse (*alleged dangerousness alone*). Dette gjelder både ved første gangs domfellelse og ved gjentakelse (*recidivists*).

Livsvarig forvaring på ubestemt tid kan kun idømmes dersom gjerningspersonen vurderes til ikke å kunne behandles eller rehabiliteres. I dette tilfellet har den domfelte lite håp om å bli løslatt. Den eneste muligheten for å få gjenopptatt saken, er å framholde at det finnes nye muligheter for behandling, f. eks. at forskning har påvist nye terapeutiske behandlingsmåter.

⁵⁶ Jon-Mirena Landa Gorostiza, 2016, side 398.

⁵⁷ Anna Coninx i kapittel 19 i Dirk van Zyl Smit og Catherine Appleton (2016) *Life Imprisonment and Human Rights*.

Farlige gjerningspersoner med sinnslidelser som det antas er mulig å behandle, kan også dømmes til livsvarig forvaring for enhver forbrytelse eller forseelse. Det skal imidlertid gjøres en ny vurdering hvert femte år. Hensikten med forvaringen er i dette tilfellet å behandle og rehabilitere den forvaringsdømte. Behandlingen skjer i en lukket psykiatrisk institusjon eller i en annen institusjon med høyt sikkerhetsnivå.

Reglene om livsvarig forvaring ble innført som følge av flere alvorlige kriminalsaker på 1990- og 2000-tallet der gjerningspersoner med mentale lidelser begikk nye alvorlige forbrytelser etter endt soning.

Forvaringssystemet i Sveits har blitt kritisert av Coninx, 2016 for å stride mot flere bestemmelser i EMK og rettspraksis fra EMD. Kritikken fremmes på følgende måte:

«(a)n institute that builds on the idea that someone is permanently untreatable as a matter of law until new scientific knowledge shows that the particular offender could be treatable, cannot be reconciled with the main finding in the Vinter judgment, according to which, as a matter of law, life prisoners should have the opportunity to rehabilitate».⁵⁸

6.10 Tyskland

En person over 21 år kan dømmes til livstidsstraff for drap som er begått under skjerpene omstendigheter.⁵⁹ Livstidsstraff kan i tillegg dømmes ved en rekke alvorlige forbrytelser, f.eks. ran med døden til følge, voldtekt med døden til følge, folkemord og krigsforbrytelser.

I mars 2014 var det 1 953 personer som sonet livstidsstraff i tyske fengsler.

Livstidsstraff har lenge vært den strengeste straffen i Tyskland. Dødsstraff ble opphevet i 1949 (tidligere Vest-Tyskland), og i 1987 i Øst-Tyskland. Den siste fullbyrdelsen av dødsstraff i tidligere Øst-Tyskland skjedde så sent som i 1981.

I tillegg kan en person dømmes til forvaring (*Sicherungsverwahrung*). Forvaring er i henhold til tysk strafferett ikke en straff på linje med livstidsstraff, men en reaksjon som skal beskytte samfunnet mot farlige forbrytere. Livstidsstraff og forvaring blir ofte idømt i kombinasjon.

Reglene om forvaring har stadig blitt utvidet i de siste tiårene. Det er f.eks. i visse tilfeller adgang til å dømme personer under 18 år til forvaring.

Forvaring har i praksis oftest blitt idømt personer som har begått sedelighets- og voldsforbrytelser, og som har blitt ansett som en trussel mot samfunnet.

Fengselsstatistikk fra 2014 viser at det var mer enn 500 personer som sonet en forvaringsdom. Av dem var 60 % dømt for seksuelle overgrep, f.eks. voldtekt eller seksuelle overgrep mot barn, og 17 % var dømt for ran eller utpressing.

Når det gjelder livstidsstraff og prøveløslatelse, kan en innsatt søke om dette etter å ha sonet 15 år av straffen.

⁵⁸ Anna Coninx, 2016, side 455–456.

⁵⁹ Axel Dessecker i kapittel 18 i Dirk van Zyl Smit og Catherine Appleton (red) (2016) *Life Imprisonment and Human Rights*.

6.11 Ungarn

I Ungarn ble dødsstraff opphevet i 1990.⁶⁰

Livstidsstraff har vært en del av den ungarske strafferetten siden den første straffeloven av 1878. Inntil 1983 fantes det kun én type livstidsstraff, livstid med adgang til prøveløslatelse. I 1993 ble det vedtatt en ny type livstidsstraff, denne gangen uten mulighet for prøveløslatelse. Den ble først iverksatt i 1999.

Bakgrunnen var at statsminister Viktor Orbán, og partiet Fidesz, hadde vunnet valget med løfte om å innføre strengere straffer.⁶¹

Livstidsstraff fikk ny status og større betydning etter at dødsstraffen ble opphevet.

En ny grunnlov trådte i kraft 1. januar 2012. I artikkel IV(2) ble det nedfelt en adgang for domstolene til å idømme livstidsstraff uten mulighet for prøveløslatelse for alvorlige forbrytelser. Bakgrunnen for denne lovendringen var at det i en nasjonal spørreundersøkelse hadde blitt stilt spørsmål om folk ønsket en slik straff i alvorlige tilfeller.⁶² Av dem som svarte på undersøkelsen (totalt ca. 900 000 personer), svarte 93 % *ja* på spørsmålet om livstidsstraff uten prøveløslatelse for alvorlige forbrytelser burde nedfelles i grunnloven.

I 2012 ble det vedtatt en ny straffelov. Straffeloven av 2012 gir adgang til å idømme livstidsstraff for 22 ulike straffbare handlinger. Dersom retten ikke idømmer livstidsstraff uten prøveløslatelse, er den tidligste muligheten for løslatelse etter at mellom 25 og 40 år av straffen er sonet. Dette er en skjerpelse sammenlignet med tidligere regelverk og praksis.

Etter at EMD avsa dom i saken *Magyar mot Hungary (2014)*, vedtok parlamentet i 2015 regler om at en idømt livstidsstraff skal tas opp til ny vurdering underveis i soningsforløpet.⁶³ En slik vurdering skulle skje etter 40 års soning. Det ble også gitt regler for hva som kreves av den innsatte for å oppfylle vilkårene for prøveløslatelse.

Ungarn har også etter denne lovendringen blitt dømt for brudd på EMK art. 3 om at ingen må utsettes for tortur eller umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff. Kammerdommen ble avsagt 4. oktober 2016.⁶⁴ EMD fant at de nylig vedtatte reglene om vurdering av prøveløslatelse etter 40 års soning av en livstidsdom var i strid med art. 3. Retten fant at lovens krav om 40 års soning før vurdering av prøveløslatelse var for lenge. Retten mente også at de øvrige reglene om prøveløslatelse heller ikke ga de domfelte tilstrekkelig håp om å kunne bli løslatt, eller å få saken sin prøvd på nytt.

⁶⁰ Miklós Lévy i kapittel 7 i Dirk van Zyl Smit og Catherine Appleton (red) (2016) *Life Imprisonment and Human Rights*.

⁶¹ Statsminister Viktor Orbán (1998–2002) og (2010–).

⁶² National Consultative Council 2011a: «Some people propose that the new Constitution should provide Hungarian courts the opportunity to impose life imprisonment without parole for the most serious crimes. What is your opinion?»

⁶³ László Magyar mot Ungarn, EMD, 20. mai 2014, nr. 73593/10. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144109>

⁶⁴ T.P. og A.T. mot Ungarn, 4. oktober 2016, nr. 37871/14 og 73986/14. <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-5506496-6921796>

6.12 Landene i det tidligere Jugoslavia

Livstidsstraff har blitt vedtatt som den strengeste straffen i Slovenia, Makedonia og Kosovo.⁶⁵

Kroatia, Bosnia, Serbia og Montenegro har ikke livstidsstraff. Lang tidsbestemt fengselsstraff (*long-term imprisonment*) har blitt innført i stedet for dødsstraff, etter at den ble opphevet.

Kroatia har f.eks. en strafferamme på 21–40 år for de alvorligste forbrytelsene. I tillegg kan en person dømmes til 50 års fengsel dersom han/hun har begått flere alvorlige forbrytelser samtidig (konkurrens). Prøveløslatelse blir først vurdert når 25 år av straffen er sonet. Selv uten direkte livstidsstraff i strafferetten plasserer dette Kroatia blant de strengeste i Europa. Til sammenligning har Italia livstidsstraff, men der tas straffen opp til vurdering etter 26 års soning.

En ung mann ble dømt til 15 års fengsel for et dobbeltdrap i Kroatia i 2002. Denne saken fikk stor oppmerksomhet, og førte til at folk krevde strengere straffer. Femten års fengsel var på det tidspunktet den strengeste straffen som kunne idømmes når det var begått flere alvorlige forbrytelser samtidig (konkurrens).⁶⁶

I landene i det tidligere Jugoslavia vil en person gjennomsnittlig måtte sone 27 år av en livstidsdom for å kvalifisere til prøveløslatelse. I resten av Europa må en innsatt gjennomsnittlig sone 19 år før det kan vurderes prøveløslatelse.⁶⁷

I Slovenia kan livstidsstraff idømmes personer fra de er 18 år. Det samme gjelder langvarig fengselsstraff i Kroatia. I de andre landene i det tidligere Jugoslavia kan livstidsstraff og langvarig fengselsstraff idømmes personer over 21 år.

7. HVA ER EGENTLIG LIVSTIDSSTRAFF?

Etter å ha gitt en oversikt over hvilke land som har livstidsstraff, er det fristende å spørre: hva er egentlig livstidsstraff?

Begrepet *livstidsstraff* blir ikke brukt i alle tilfeller der staten gis myndighet til å fengsle personer for resten av livet. Det er minst to andre reaksjonsformer som man kan hevde deler livstidsstraffens karakteristikk:

- lang tidsbestemt straff uten reelt håp om løslatelse
- tidsubestemt forvaring som forlenges under soningsforløpet

Det er åpenbart at en lang tidsbestemt straff på f.eks. 100 år med adgang til prøveløslatelse etter at to-tredjedeler av straffen er sonet, i praksis vil være en livstidsstraff. Det kan være vanskeligere å se at kortere tidsbestemte straffer i realiteten også kan bære preg av å være livstidsstraff. Det avhenger bl.a. av domfeltes alder og vilkårene for prøveløslatelse.

⁶⁵ Filip Vojta i kapittel 15 i Dirk van Zyl Smit og Catherine Appleton (2016) *Life Imprisonment and Human Rights*.

⁶⁶ Filip Vojta, 2016, side 364.

⁶⁷ Filip Vojta, 2016, side 360-362.

Tidsubestemt forvaring blir ikke definert som livstidsstraff, men det kan likevel reises spørsmål om forvaring i enkelte tilfeller kan innebære en form for livstidsstraff.⁶⁸ Det vises i den forbindelse til det som er skrevet om reaksjonsformene i Sveits.

Det kan imidlertid hevdes at det ikke er korrekt å betrakte forvaring som en livstidsstraff. For det første er det klare juridiske skillelinjer mellom livstidsstraff og forvaring. Forvaring kan i prinsippet forlenges livet ut, men vil i mange tilfeller være mer gunstig for domfelte enn en livstidsstraff. I f.eks. den norske forvaringsordningen er det staten som må argumentere for å forlenge forvaringen. Det er også en praktisk forskjell i og med at en livstidsdømt normalt vil prøveløslates etter en viss tid. Dersom det begås ny kriminalitet, eller det skjer brudd på vilkår, kan det føre til ny fengsling. Når tiden for forvaring løper ut, og dommen ikke er forlenget, er den forvaringsdømte ikke løslatt på prøve. Domfelte har i det tilfellet sonet ferdig straffen.

8. LAND UTEN LIVSTIDSSTRAFF OG LAND SOM HAR GJENINNFØRT DEN

Det er interessant å merke seg at Portugal avskaffet livstidsstraff allerede i 1884. Den grunnleggende tanken var rehabilitering, og at mennesker har evne til å utvikle og forbedre seg. Alle straffedømte skal ha mulighet til å prøve seg ute i samfunnet igjen.

I stor kontrast til dette er det også verdt å merke seg at bl.a. Polen, Slovenia, Makedonia og Kosovo har gjeninnført livstidsstraff etter at dødsstraff ble avskaffet. Etter Sovjetunionens fall sto mange land i Øst-Europa og på Balkan tilbake med rettssystemer som omfattet dødsstraff, men ikke livstidsstraff. Da mange av disse landene søkte om tilslutning til bl.a. organisasjoner som Europarådet, ble de tvunget til å avskaffe dødsstraffen. Noen av landene valgte å innføre livstidsstraff, mens andre innførte lange tidsbestemte straffer.

Blant medlemsstatene i Europarådet kan det unntaksvis idømmes en fengselsstraff på 30 år for en enkeltstående forbrytelse, og 40 år for flere forbrytelser begått samtidig (konkurrens).⁶⁹

Lange tidsbestemte straffer og livstidsstraff vil i mange tilfeller ikke være så forskjellig når det gjelder soningslengde. Personer som er dømt til lange tidsbestemte straffer, kan i praksis være fengslet minst like lenge som personer som er dømt til livstidsstraff. Dette vil i mange tilfeller avhenge av reglene for prøveløslatelse. For eksempel vil en person som er dømt til tidsbestemt straff på 50 år i Kroatia, kunne være i en sammenlignbar situasjon som en livstidsdømt i Italia. I Kroatia kan den innsatte med tidsbestemt straff få vurdert prøveløslatelse etter 25 år. I Italia kan prøveløslatelse vurderes etter 26 års soning av livstidsdommen.

Det samme er tilfellet i Spania, som ikke har livstidsstraff, men lange tidsbestemte straffer, jf. pkt. 6.8 ovenfor. Innsatte i spanske fengsler soner i mange tilfeller tidsbestemte fengselsstraffer som i praksis varer lenger enn livstidsstraff i andre land.⁷⁰

9. I HVILKEN RETNING GÅR ULIKE EUROPEISKE LAND?

Enkelte land har innført livstidsstraff uten adgang til prøveløslatelse, f.eks. Nederland.⁷¹

⁶⁸ Dirk van Zyl Smith, Catherine Appleton, Georgie Benford, side 15-18 i Dirk van Zyl Smit og Catherine Appleton (red) (2016) *Life Imprisonment and Human Rights* (Bloomsbury).

⁶⁹ Jon-Mirena Landa Gorostiza, 2016, side 398.

⁷⁰ Landa Gorostiza, 2016, side 399.

⁷¹ Island har også livstidsstraff, jf. pkt. 5 ovenfor.

I Nederland er benådning av Kongen den eneste muligheten en livstidsdømt har til å bli løslatt.

Andre land har livstidsstraff med prøveløslatelse, men det kan være store variasjoner i vilkårene for slik løslatelse. I enkelte tilfeller er reglene for prøveløslatelse så strenge at livstidsdommer kan stride mot menneskerettighetene, f.eks. der det verken eksisterer reelt håp om løslatelse etter loven eller i praksis. Dette har vært tilfelle i Ungarn.

I enkelte land kan regler om prøveløslatelse være nedfelt i loven, men myndighetene følger ikke opp, og tilrettelegger ikke for at det skal skje i praksis. Lang minimumsstraff, dårlige soningsforhold, mangel på tiltak for rehabilitering og frykt for tilbakefallskriminalitet, kan i mange tilfeller føre til at livstidsinnsatte i praksis blir dårlig rustet til å oppfylle vilkårene for prøveløslatelse.

Blant de landene jeg har valgt å omtale i denne oversikten, skiller Irland, England og Wales seg ut ved å ha påbudt livstidsstraff for overlagt drap. England og Wales skiller seg også ut ved å ha det høyeste antallet livstidsinnsatte i Europa.

Enkelte land har gått bort fra idealet om rehabilitering av innsatte til i større grad å vektlegge beskyttelse av samfunnet. Et eksempel på det er Nederland.

Det kommer tydelig fram i de artiklene jeg har gjennomgått, at i mange tilfeller har innføring av livstidsstraff, endringer i strafferammer og i reglene for prøveløslatelse kommet som et svar på krav fra opinionen om strengere straffer i kjølvannet av alvorlige kriminalsaker. Dette gjelder f.eks. Belgia, Frankrike, Kroatia, Spania og Ungarn.

Så langt jeg kan se, har det ikke blitt rapportert noen signifikant økning i alvorlig kriminalitet i disse landene i tiden før lovendringene ble vedtatt.

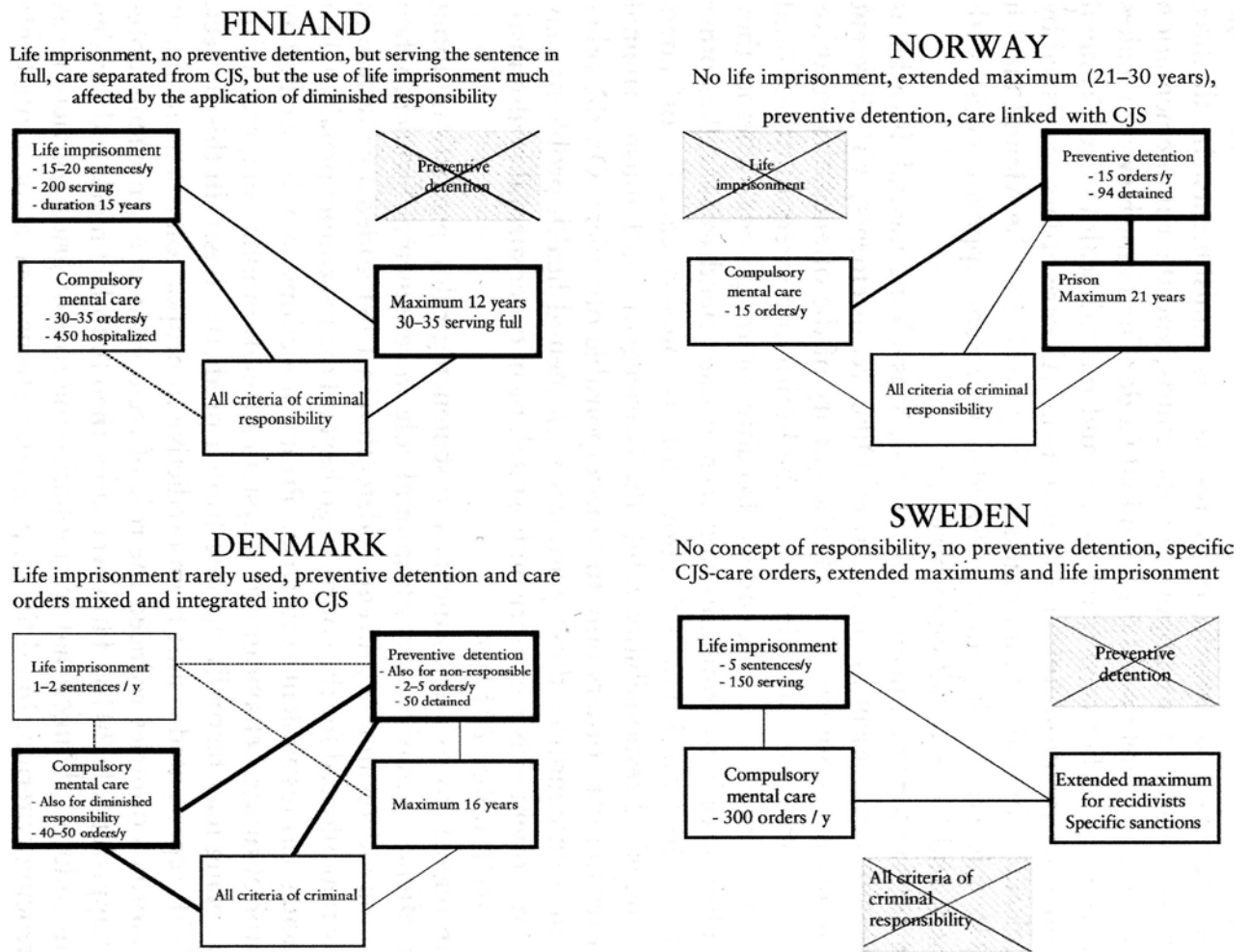
Ungarn hadde livstidsstraff med adgang til prøveløslatelse på begynnelsen av 1990-tallet. Senere oppsto det krav om strengere straffer, bl.a. etter en nasjonal spørreundersøkelse. Den politiske løsningen som ble valgt, var å innføre livstidsstraff uten adgang til prøveløslatelse. Reglene ble endret i 2015. EMD fant at de nye reglene om prøveløslatelse etter 40 års soning var i strid med EMK, jf. pkt. 6.11 ovenfor.

I Spania kom folkets krav om strengere og mer rettferdige straffer direkte til uttrykk i straffelovens fortale (preamble) på denne måten: «*The need to strengthen trust in the Administration of Justice makes it necessary to provide a legal system that guarantees predictable judicial decisions that are socially perceived as fair.*»

Professor Sonja Snacken har forsøkt å forklare hvorfor mange europeiske land har klart å stå i mot kravene om strengere straffer, «*resist penal populism and punitiveness*». Hun har fremhevet at vesteuropeiske konstitusjonelle demokratier, og særlig de skandinaviske landene, er sterkt orientert mot verdier som velferdsstat, demokrati og menneskerettigheter. Snacken hevder at disse fundamentale verdiene beskytter mot populistiske endringer i straffelovgivningen– «*serve as protective factors against penal populism.*»⁷²

⁷² Frieder Dünkel, side 164 i Tom Daems, Dirk van Zyl Smit og Sonja Snacken (red) (2017) *European Penology* (Hart publishing).

FIGUR 1: LIVSTIDSSTRAFF OG FORVARING I DE NORDISKE LANDENE⁷³

Kilde: Tapio Leppi-Seppälä i Dirk van Zyl Smit og Catherine Appleton (2016) Life Imprisonment and Human Rights⁷⁴

⁷³ Forkortelsen *CJS* står for *Criminal Justice System*. Begrepet *Preventive detention* betyr forvaring.

⁷⁴ Lappi-Seppälä, 2016, side 498, figur 20.6.

Stortingets utredningsseksjon yter faglig bistand til representanter, partigrupper og komiteer i Stortinget basert på spørsmål fra den enkelte oppdragsgiver.

Seksjonen publiserer også egeninitierte notater som gjøres allment tilgjengelig. Enkelte av notatene er utarbeidet av eksterne fagpersoner og forskningsmiljøer på oppdrag fra Stortingets utredningsseksjon.

Siste utgivelser:

- 01/17 *Norske myndigheters fullbyrdelse av en europeisk arrestordre*
- 02/16 *Gjemt, men ikke glemt: Avveining mellom personvern og informasjonsfrihet ved avindeksering av lovlig publiserte personopplysninger*
- 01/16 *Regjeringskonferansene: utenfor Stortingets rekkevidde?*
- 03/15 *Innføring av nye, kostbare legemidler og metoder – systemer i utvalgte land*
- 02/15 *Støtteordninger og skattefordeler for barnefamilier – dagens regelverk og historisk utvikling*
- 01/15 *Om den EØS-rettslige adgangen til å kjøpekraftsjustere trygdeytelser*
- 02/14 *Konsesjonssystemet for markedsplasser for finansielle instrumenter*
- 01/14 *Mistillitsforslag, kabinettsspørsmål og kritikkforslag – en oversikt*
- 06/13 *Om stortingsforlik*
- 05/13 *Dokumentinnsyn hos EU-kommisjonen og EFTAs overvåkningsorgan*
- 04/13 *Statistikk om Stortinget*
- 03/13 *Endringer i Stortingets forretningsorden 1945–2013*
- 02/13 *Stemmerettsjubileet 2013: Kampen for kvinners stemmerett*
- 01/13 *Lokale tilknytningskrav og EØS-avtalens regler om de fire friheter*
- 04/12 *Uavhengige finanspolitiske råd i andre land – relevans for Norge?*
- 03/12 *Bruker Norge mye eller lite til helseformål sammenlignet med andre land?*
- 02/12 *EØS-avtalens statsstøtteregler – muligheten til å benytte skatte- og avgiftsregler som miljøpolitisk virkemiddel*
- 01/12 *Bevissspørsmål ved EU-domstolens prøving av proporsjonalitetsprinsippet*
- 04/11 *Kravet om et grenseoverskridende element*
- 03/11 *Økonomiske og administrative lovgivningshensyn i EØS-retten – nasjonale myndigheters handlefrihet på det indre marked*
- 02/11 *Norges nordlige og arktiske ressurser*
- 01/11 *Anna Rogstad – første kvinne på Stortinget i 1911*
- 03/10 *Grunnloven § 93 og unntaket for "lite inngripende" myndighetsoverføring*
- 02/10 *Mistillitsforslag og kabinettsspørsmål – en oversikt*
- 01/10 *Norske bruksreguleringer og EØS-retten: hindrer EØS-avtalen det norske forbudet mot bruk av vannscooter?*

<http://www.stortinget.no/Stortingets-utredningsseksjon/Perspektiv>

ISBN 978-82-8196-128-9
ISSN 1890-2537

